

Др Сања Арежина,*

Саветник,

Канцеларија за координационе послове у преговарачком процесу

са Привременим институцијама самоуправе у Приштини,

Влада Републике Србије, Београд

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

10.5937/zrpfno-27939

UDK: 271.222(497.11)

342.731(497.16)

322(497.16)

Рад примљен: 12.08.2020.

Рад прихваћен: 13.10.2020.

АНАЛИЗА ИМОВИНСКО-ПРАВНИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И ЦРНЕ ГОРЕ У КОНТЕКСТУ ДОНОШЕЊА ЗАКОНА О СЛОБОДИ ВЈЕРОИСПОВЈЕСТИ ИЛИ УВЈЕРЕЊА И ПРАВНОМ ПОЛОЖАЈУ ВЈЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Апстракт: Ступање на снагу Закона о слободи вјероисповјести или увјерења и правном положају вјерских заједница (Закон) у јануару 2020. године изазвало је бурне реакције и протесте православног становништва у Црној Гори јер поједине његове одредбе омогућавају одузимање вишевековне имовине епархија Српске православне цркве (СПЦ) у Црној Гори, имајући у виду да је СПЦ једина верска заједница са којом црногорске власти нису склопиле Темелни уговор о уређењу међусобних односа. Како би се пронашло компромисно решење започети су преговори између епархија СПЦ у Црној Гори и црногорских власти, који за циљ имају постизање компромисног решења између две стране. Аутор у овом чланку говори о историјату односа СПЦ и државе у периоду од зачетака црногорске државности у 15. веку до доношења Закона почетком 2020. године и регулисању имовинско-правних односа у том периоду, факторима који су утицали да Закон буде усвојен, објашњава процес усвајања Закона и даје његову анализу са посебним освртом на део који се односи на имовинско-правна питања и препоруке Венецијанске комисије. Да би доказала основну хипотезу да власти у Црној Гори неће моћи да пренебрегну легитимна права епархија СПЦ у Црној Гори по питању регулисања имовинско-правних односа, односно да ће две стране током преговора пронаћи интерес за компромис по питању измена спорних одредаба Закона,

* sanja.arezina@kord-kim.gov.rs

као и постизања Темељног уговора у циљу трајног решавања статуса Цркве у Црној Гори, аутор ће током истраживања користити структурно-функционалну анализу, индукцију и дедукицију.

Кључне речи: Српска православна црква, Црна Гора, епархије СПЦ у Црној Гори, Закон о слободи вјероисповјести, имовина, Темељни уговор.

1. Увод

Однос Православне цркве¹ и црногорске државе мењао се кроз векове у зависности од владара који су били на власти у Црној Гори, као и поглавара који су се налазили на челу епархија Православне цркве. У вези са тим се мењао и положај православног свештенства и верника који су егзистирали на простору Црне Горе. Како су митрополити током периода османлијске власти били једини којима је световни и духовни ауторитет признаван од стране свих племена на простору данашње Црне Горе, највећи део земљишта је био у поседу цркава и манастира. Након престанка теократије и раздвајања световне и духовне власти средином 19. века, однос државе и Цркве остаје јако близак, о чему сведочи законска регулатива црногорске државе донета у периоду након Берлинског конгреса, која је регулисала све аспекте њихове сарадње. Ситуација се мења након Другог светског рата, доласком комуниста на власт, када је статус Цркве радикално измењен јер је вера сматрана непријатељском идеологијом. Услед тога, црквена имовина је национализована, што се посебно рефлектовало на материјални положај Цркве и њеног свештенства и монаштва. Након распада СФР Југославије, и промена које су дошле након тога, односи су привремено побољшани, што је омогућило обнову верских објеката и слободнију делатност црквених представника. Са признањем тзв. Косова од стране Црне Горе 2008. године, односи су поново ушли у фазу конфронтације, што ће се значајно одразити на статус Цркве и њене имовине, посебно са усвајањем спорног Закона о слободи вјероисповести или увјерења и правном положају вјерских заједница² у јануару 2020. године.

1 У раду се за православну заједницу у Црној Гори користе изрази Српска православна црква, епархије СПЦ у Црној Гори, Православна црква и Црква. Ради се о четири епархије, од којих су Митрополија црногорско-приморска и Епархија будимљанско-никшићка у целости у Црној Гори, док се епархије Милешевска и Захумско-херцеговачка налазе само делом на територији Црне Горе, а њихова епископска седишта су у Републици Србији и Босни и Херцеговини (Републици Српској).

2 Закон о слободи вјероисповести или увјерења и правном положају вјерских заједница, Службени лист Црне Горе, 74/2019 од 30. 12. 2019.

Имајући у виду чињеницу да је Православна црква кроз историју Црне Горе била народна и државотворна, односно творац традиционалног идентитета и државе, никада није довођен у питање њен статус у државним оквирима, те самим тим ни формално-правни статус имовине коју поседује, чак ни за време Другог светског рата када су на власти били окупатори. Ступањем на снагу Закона о слободи вјероисповести дошло је до кризе у односима власти и епархија СПЦ у Црној Гори, која је посебно отежана чињеницом да две стране нису претходно имале правно регулисане међусобне односе и надлежности. Услед тога, дошло је до бурних реакција и протеста православног становништва у Црној Гори, које није могло да се помири са могућношћу одузимања вишевековне имовине Цркве.

Стога, фокус овог истраживања ће бити стављен на поменути закон и његове недостатке, посматрајући односе Цркве и државе у периоду од 15. до 21. века, односно од времена зачетака црногорске државности и владавине династије Петровић Његош до данас, и регулисање имовинско-правних односа у том периоду. Аутор посебно указује на препоруке Венецијанске комисије, које црногорске власти нису узеле у обзир у делу закона који се односи на имовинско-правна питања верских заједница. И поред очигледних тензија које постоје између две стране, аутор износи да је основна хипотеза овог истраживања да власти у Црној Гори неће моћи да пренебрегну легитимна права епархија СПЦ у Црној Гори по питању регулисања имовинско-правних односа, имајући у виду да је релевантним законским актима који су доношени од стране законодавца током 20. века потврђено да је имовина СПЦ у Црној Гори вековима била у њеном власништву.

Чланак се састоји од пет делова. У уводном делу, аутор наводи контекст у коме ће се истраживање обавити, објашњава суштину проблема којим ће се бавити у чланку и поставља хипотезе. У другом делу, аутор објашњава какав је статус Црква имала на простору Црне Горе у периоду од 15. до 21. века, посебно се фокусирајући на питање црквене имовине. У трећем делу, аутор наводи факторе који су утицали на однос СПЦ и власти у Црној Гори у контексту доношења Закона о слободи вјероисповести. У четвртном делу, аутор објашњава како је текао процес усвајања овог закона и даје правну анализу дела закона који се односи на питање црквене имовине. У закључним разматрањима биће сумирано истраживање и закључци до којих се дошло, након чега аутор даје пројекцију у ком правцу треба да се крећу односи СПЦ и власти у Црној Гори.

2. Историјат односа СПЦ и власти у Црној Гори у контексту регулписања имовинско-правних односа у Црној Гори

Територија на којој се данас налази Црна Гора у 15. веку обухватала је простор Зете, којом је владала породица Црнојевић. Земљиште на коме се данас налази град Цетиње Иван Црнојевић је повељом из 1485. године доделио манастиру у Цетињском пољу (АЈ, 1928). Након доласка Османлија на овај простор и слома владарске породице Црнојевић 1499. године, Зета потпада под власт Османског царства, у оквиру Скадарског санџака, али ипак један део територије остаје самосталан, плаћајући данак Турцима (Кашић, 1985: 59). У тим деловима некадашње зетске државе постојећа племенска самоуправа (уз значајну помоћ црквених поглавара/митрополита) полако ће задобијати одређене облике државности, која ће два века након тога прерасти у нововековну државу Црну Гору.

За уобличавање црногорске државности вероватно најзначајнији су били митрополити (Висарион, Сава Калуђеровић и династија Петровић Његош), који су истовремено били и владари, који су неговали духовну и световну везу са царском Русијом. Услед тога, највећи део земљишта на коме се налазила тадашња Зета, а данашња Црна Гора, припадала је црквама и манастирима. Након смрти митрополита Петра II Петровића Његоша, са доласком књаза Данила Петровић Његоша на власт 1851. године, завршава се период теократије и уводи световна власт у Црној Гори (Кашић, 1985: 61). За то време, Цетињска митрополија је наставила да функционише у својим некадашњим оквирима као једини део Пећке патријаршије (укинуте 1766. године) који је донекле слободно деловао у оквиру јурисдикције Васељенске патријаршије, док су њени митрополити чувајући традицију и радећи на обнови Пећке патријаршије ишли на хиротонију у Русију и Карловачку митрополију (Пузовић, 2000: 43; Поповић, 2009: 175).

Након доласка на власт књаза Николе Петровић Његоша 1868. године започело се са уређењем земљишних односа у Црној Гори раздвајањем народне од књажевске имовине (Кондић, 2010: 341; Никола I Петровић Његош, 2009: 93). У том смислу, Народна скупштина донела је одлуку шта спада у црквену имовину, да би затим Финансијалном реформом била извршена праведнија расподела црквених и манастирских прихода. Они су се сливали у државну касу, да би затим прикупљена средства држава расподељивала парохијама и манастирима у складу са потребама, док су свештенству и монаштву даване плате. Ова решења су додатно унапређена Општим имовинским закоником 1888. године, након стицања државне независности 1878. године на Берлинском конгресу.

Питање земљишта које је припадало Цркви, посебно оног на коме су се налазиле значајне цркве и манастири, решавано је посебним указима-манифестима владара, као на пример у случају манастира Цетиње. Наиме, књаз Никола Петровић Његош је Указом-манифестом из 1895. године потврдио одлуку Ивана Црнојевића о земљишту датом манастиру у Цетињском пољу, у коме констатује да се на „својини манастирској“ засновала „варош која се све више развија“, те да се лактарина (порез на кућу) прикупља у посебну манастирску касу заједно са осталим приходима у циљу употребе за унапређење живота и рада у манастиру. На крају Указа, књаз Никола потврђује манастиру за сва времена право својине над земљиштем на ком се налази престоница (АЈ, 1928).

У Уставу из 1905. године јасно је назначена државна контрола над Црквом у Црној Гори одредбом да црквени поглавари морају да питају власти за одобрење уколико би желели да промене намену коришћења завештаног земљишта или да формирају задужбине на њему, а црквене установе и свештена лица су у потпуности потпали под грађанско законодавство (Митрополит Митрофан Бан, 1999: 11–12, 148, 152).³ Ове одредбе потврђене су доношењем Устава Светог Синода 1904. године и Устава Консисторија 1905. године (Стаматовић, 2014: 237). Међутим, аутокефалност која је споменута у Уставу Светог Синода никада није добијена у складу са канонским правом од мајке цркве Цариградске патријаршије (Пантић, 2006: 33; Дурковић Јакшић, 2020).

Тешкоће које су задесиле народ током Првог светског рата условиле су да велики број закупаца (арендатора) напусти или прода црквено земљиште које су непосредно пре рата узели под аренду. Услед тога су ово земљиште бесправно населиле породице које нису имале закључене уговоре са Црквом (АЈ, 1928). Са окончањем рата и уједињењем са Србијом у нову државу на челу са династијом Карађорђевић, а затим и формирањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, појединцима који су бесправно користили црквену земљу и објекте придружују се поједини државни органи наводећи да је земља коју су заузели државна својина, а не „поповска или калуђерска“ (Радић, 2011: 182).

Након одлуке Светог синода Краљевине Црне Горе о уједињењу православне цркве у Црној Гори са осталим православним црквама (које су окупљале православне Србе након укидања Пећке патријаршије) у јединствену Српску цркву 16. децембра 1918. године, Митрополија црногорско-приморска, епархије захумско-рашка и пећка (која је обновљена 1913. године) улазе 1920. године у састав обновљене Српске патријаршије (Стаматовић, 2014:

3 Чланови 133 и 140 Устава за Књажевину Црну Гору, Глас Црногорца, 49/1905.

74–75). Услед тога, као и мултиетничности и мултиконфесионалности Краљевине СХС уједињена СПЦ није више могла да има статус државне цркве, те је имовина која је до тада била у власништву Цркве, а под државном контролом, прешла у искључиву надлежност СПЦ.

Са доношењем Видовданског устава 1921. године, СПЦ добија статус јавне установе са специјалним положајем, чиме је постала једна од јавно признатих верских заједница у Краљевини СХС. Међутим, Министарству вера Краљевине СХС све више притужби долази од стране митрополита црногорско-приморског због укључивања црквене имовине у Аграрну реформу 1919. године, лошег материјалног положаја свештенства (јер нису добијали плате као пре 1918. године), недовољне заштите манастирских добара (присвајања имовине Цетињског манастира од стране Генералне дирекције државних добара, одузимања плодова Манастиру Враћине, и др.) и захтева за издавање дозволе за риболов Цетињском манастиру (Стаматовић, 2019: 83; Радић, 2011: 152, 181; патријарх српски Гаврило, 1974: 61).

Стога је у циљу решавања спорова око земљишта 1925. године формирана Стручна комисија за разграничење државних од црквено-манастирских имања у Црној Гори која је функционисала до 1930. године (Радић, 2011: 152). Комисија је потврдила својинске односе Цркве у Црној Гори над црквено-манастирским имањима и обавезу плаћања лактарине за све оне који су користили црквену земљу. У складу с тим, налагане су мере да закупци измире своје заостале обавезе и да у наредном периоду односе са власницима земље реше кроз уговорни однос (случај са измирењем заосталих дугова Општине Цетиње Цетињском манастиру на име накнаде за земљиште на коме се налази варош Цетиње, у складу са Указом-манифестом књаза Николе из 1895. године) (АЈ, 1928).

Доношењем Октроисаног устава, Закона о Српској православној цркви⁴ и Устава Српске православне цркве 1931. године⁵, омогућено је СПЦ да добија сталну помоћ од државе, у складу са расходима које има (Радић, 2011: 150; Пантић, 2006: 91). Међутим, новим Законом о аграрној реформи из 1931. године деградиран је статус манастирских имања у Црној Гори у односу на Србију (Радић, 2011: 201).

Други светски рат је донео велика материјална разарања, страдања и поделе међу свештенством и монаштвом у епархијама у Црној Гори (Радић, 2002:

4 Закон о Српској православној цркви, Службене новине Краљевине Југославије, 269-109/1929.

5 Устав Српске православне цркве, Службене новине Краљевине Југославије, 275-86/1931.

280; Сава епископ шумадијски, 1996: 37). Послове на организацији верског живота преузела је Верска комисија при Црногорској антифашистичкој скупштини народног ослобођења, нелегитимно се мешајући и ометајући црквени живот тражењем података о имовини цркава и манастира, њиховим приходима, као и ставовима појединих свештеника и вероучитеља током рата (Стаматовић, 2014: 210), истовремено подстичући организовање православних свештеничких удружења која су била под контролом државе и комунистичког режима (Радић, 2002: 280). Са повратком патријарха Гаврила (Дожића) у Југославију почиње рад на консолидацији стања у СПЦ, који је пореметио нови Закон о аграрној реформи и колонизацији из 1945. године⁶ који је предвиђао да се верским установама одузме сва имовина преко 10 хектара, а установама од посебног историјског значаја имовина преко 30 хектара (Стаматовић, 2011: 244–247). Истовремено, митрополит црногорско-приморски Арсеније (Брадваревић) дошао је у сукоб са новоформираним Удружењем свештеника, што је резултирало његовим удаљавањем од активног управљања Митрополијом, након чега ће њоме до 1961. године управљати више архијереја као администратори (Радић, 2002: 161).

Велики напредак у јачању положаја Цркве и ревитализацији њених цркава и манастира учињен је доласком на трон митрополита Данила (Стаматовић, 2014: 256–265, 276). Код Савезне комисије за верске послове покренут је повраћај црквеног и манастирског земљишта које је одузето без икаквог правног основа и поштовања законског максимума (Радић, 2002: 109). Дефинисан је статус појединих цркава и манастира уписом у Регистар непокретних споменика културе НР Црне Горе, у складу са Законом о заштити споменика и културе у НР Црна Гора из 1960. године⁷. У случају Цетињског манастира као власник наведена је Управа Цетињског манастира, са ктиторима Иваном Црнојевићем и владиком Данилом Петровићем (Спутник, 2020а; Нови Стандард 2019).⁸

Током седамдесетих година црногорске власти су иницирале финансирање обнове појединих објеката, али су, с друге стране, одузимале црквену имовину за своје потребе и порушиле Његошеву капелу на Ловћену

6 Закон о аграрној реформи и колонизацији, Службени лист ДФЈ 64/1945.

7 Закон о заштити споменика и културе у НР Црна Гора, Службени лист 36/1960.

8 Историчар и некадшњи председник општине Цетиње Јован Маркуш објавио је документ о статусу Цетињског манастира из 1930. године, по коме држава или општина немају право својине над парцелом на којој се налази Цетињски манастир и да је према попису имовине Митрополије црногорско-приморске из 1919. године само капелица у оквиру болнице „Данило 1“ била у државном власништву до 1918. године (Спутник, 2020а; Нови Стандард, 2019).

ради њене замене маузолејом. Услед тога упућени су протести од стране патријарха српског Германа и митрополита црногорско-приморског Данила, на шта је држава одговорила протестним окупљањем грађана и тражењем смене митрополита (Стаматовић 2014: 327). Тек 1990. године њега је на месту митрополита заменио тадашњи епископ банатски Амфилохије, који је започео обнављање црквеног живота у Црној Гори, изградњу цркава и манастира, покренуо црквене сајтове, медије и часописе, обновио рад Цетињске богословије и изградио велелепни храм Васкрсења Христовог у Подгорици уз подршку Владе Црне Горе (Стаматовић, 2014: 330, 331, 363). Такође, настојао је да реши питање денационализације одузете црквене имовине, повратка верске наставе у образовни систем Црне Горе (Vijesti, 2017), издавања дозвола за привремени боравак монаштва, свештенства и чланова њихових породица који нису црногорски држављани, а живе и раде у Црној Гори (Radio Slobodna Evropa, 2011; Analitika, 2013; Podaci.net., 2003)⁹ и потписивања Темељног уговора са Владом Црне Горе (СПЦ, 2019: 87; Vlada Crne Gore, 2011; Vlada Crne Gore, 2012a; Vlada Crne Gore, 2012b; Факти, 2013).¹⁰ Након ступања на снагу Закона о слободи вјероисповести, у фокусу борбе митрополита нашло се повлачење спорних одредаба закона (RTV, 2020).

3. Фактори који су утицали на усвајање Закона о слободи вјероисповјести

Однос Црне Горе и СПЦ током векова кретао се кривудаваом линијом, на шта су утицали различити фактори. Неки од фактора били су изразито доминантни само у одређеном периоду, да би касније њихов утицај слабио, а јачао утицај других фактора. Исто тако, док су поједини фактори у једном окружењу имали позитиван утицај на развој односа, у другом периоду и другачијем окружењу имали су изразито негативан утицај. Како је њихов утицај био од пресудног значаја за усвајање Закона о слободи вјероисповјести, који је изазвао одређене напетости у односу између црногорских власти и СПЦ, што је за последицу имало значајна друштвена

9 Овај проблем се појављивао константно у периоду од 2011-2020. године, са изузетком друге половине 2016. године, када је тадашњи министар унутрашњих послова Црне Горе Горан Даниловић изјавио 27. јула 2016. године да епархије СПЦ у Црној Гори законито делују у складу са Уставом и чл. 4, ст. 2 Закона, те да за њих не постоји обавеза пријављивања из чл. 2, ст. 2 Закона (RTCG, 2016; CDM, 2018; Paragraf, 2013).

10 Црна Гора је потписала темељне уговоре са Светом столицом 2011. године, Исламском заједницом у Црној Гори 2012. године и Јеврејском заједницом у Црној Гори 2012. године.

раслојавања и тензије у Црној Гори, најважнији од њих биће наведени у наставку.

Први фактор је *однос државе и цркве* који се кретао од теократије до потпуног разлаза. Наиме, у темеље савремене државности Црне Горе уткана је црквена традиција и жеља црквених поглавара за очувањем српског народа на територијама које су вишевековно биле под доминацијом страних сила (Османског царства и Млетачке Републике). Од краја 17. до половине 19. века Црном Гором владају митрополити обједињујући световну и духовну власт. Након доласка књаза Данила на власт прекида се са теократском традицијом, али и даље остаје јака повезаност државе и цркве уз константно прожимајуће заједничко деловање. Захваљујући таквом јединственом деловању православне цркве и државе почетком 20. века, током владавине књаза Николе, Црква је и формално стекла статус државне цркве остварујући право на директне државне субвенције и плаћање свештенослужитеља из државног буџета. За разлику од претходног периода имовина је припадала Цркви, док је држава имала право да у сваком тренутку уз сагласност Цркве располаже њом. Након уједињења свих црквених организација које су окупљале православне Србе у јединствену СПЦ 1920. године, Црква у Црној Гори је посматрана искучиво као део јединствене СПЦ, остварујући право на субвенције из државног буџета, које су биле умањене у односу на претходни период. Лошијем статусу Цркве допринела је Аграрна реформа из 1919. године, да би тежак положај Цркве кулминирао доласком комуниста на власт, који су започели отворену антицрквену кампању, која је за резултат имала национализацију највећег дела црквене имовине и ограничавање деловања Цркве. Крајем 80-их година притисак комуниста на Цркву опада са слабљењем Источног блока и турбуленцијама на простору СФР Југославије које ће кулминирати њеним распадом. Приближавање митрополита Амфилохија владајућем режиму знатно је олакшало црквени живот у Црној Гори и статус свештенослужитеља, да би добри односи почели да се крећу силазном путањом након признања једнострано проглашене независности тзв. Косова од стране Црне Горе 2008. године, достижући најнижу тачку након ступања на снагу Закона о слободи вјероисповјести.

Други фактор је *долазак епископа Амфилохија (Радовића) на трон митрополита црногорско-приморског*. Захваљујући његовом посвећеном и енергичном деловању Црква је поново повратила некадашњи углед и статус у јавном животу Црне Горе. Након што је Савез комуниста Црне Горе преименован у Демократску партију социјалиста, која је покушала да направи отклон од комунистичке идеологије допуштајући да Црква и друге верске заједнице слободно врше своје активности, митрополит

Амфилохије је успоставио добру комуникацију са владајућим режимом на челу са председником Црне Горе Момиром Булатовићем и премијером Милом Ђукановићем. Добра сарадња настављена је после разлаза у владајућој партији 1997. године, када је Мило Ђукановић са својим присталицама преузео вођство у Демократској партији социјалиста, а Момир Булатовић формирао нову политичку странку – Социјалистичку народну партију. Председнички избори у Црној Гори, на којима је победио Ђукановић, уз подршку митрополита Амфилохија и патријарха Павла (Стојчевића), додатно су оснажили добре односе са Црквом. Нарочито је била значајна подршка коју је митрополит дао Милу Ђукановићу 2006. године приликом одвајања Црне Горе од Србије, када су тензије међу црногорским грађанима и политичким структурама биле на врхунцу. Улога помиритеља коју је он тада имао између супротстављених страна допринела је смањивању тензија и отупела оштрицу тадашње опозиције (Rudorič, 2006).

До промене у односу између митрополита и власти долази након једностраног проглашења независности Косова 2008. године, када је влада Мила Ђукановића признала тзв. Републику Косово као независну државу, иако простор Косова и Метохије представља саставни део Републике Србије, у складу са Резолуцијом СБ УН 1244 (1999) (RTV, 2008). Раздор у односима настављен је након увођења санкција Руској Федерацији 2015. године, када је митрополит дигао глас против овог чина говорећи да је Црна Гора Светог Јована Владимира, Светог Саве и Светог Петра Цетињског верна једнокрвној једнојезичној и једноверној благоверној Русији, истакавши уједно наду да ће власт у Црној Гори ипак наставити путем којим је ишла до 2000. године. Након што је Република Србија оптужена за уплитање у изборни процес у Црној Гори 2016. године, а СПЦ да скрива наводне организаторе државног удара, несугласице су још више продубљене уласком Црне Горе у чланство НАТО (RTVBN, 2012; Večernje novosti, 2017). Покидани односи између државе и Цркве допринели су да две стране годинама нису могле да пронађу заједнички језик, нити договор по питању потписивања Темелјног уговора и усвајања Закона о слободи вјероисповјести.

Трећи фактор је *континуирано настојање црногорских власти да ослабе Српску православну цркву у Црној Гори*. Иако је Савез комуниста Југославије престао да постоји недуго након краја Хладног рата и распада Совјетског Савеза, остаци комунистичких структура су наставили да постоје у Црној Гори кроз деловање Демократске партије социјалиста на челу са садашњим председником Милом Ђукановићем. Она је наставила са инсистирањем на националној посебности Црногораца, позивајући на

борбу против „Великосрпске хегемоније“, фразу актуелну још из времена функционисања Црне Горе у оквиру Краљевине, која је у пракси почела да буде заступљена након завршетка Другог светског рата са успостављањем комунистичких власти у Југославији (Глигоријевић, 1992: 282). Коначно, 2006. године политика наглашавања црногорске националне посебности рефлектовала се у кампањи за референдум о независности Црне Горе од Србије, чиме је великим делом умањен утицај српске политике на дешавања у црногорском политичком животу. Међутим, утицај СПЦ је остао непромењен, јер је значајан број национално декларисаних Црногораца наставио да своје верске потребе обавља у њеним храмовима. Стога је актуелна црногорска власт почела да намеће разна ограничења СПЦ која отежавају њено деловање на простору Црне Горе (ускраћивање дозволе боравка свештенослужитељима који немају црногорско држављанство, нерешавање питања реституције црквене имовине, доношење Закона о слободи вјероисповјести, и др.). Овакви поступци указују да црногорска власт превиђа чињеницу да је Црква била та која је поставила темеље црногорске државности и током деценија и векова робовања очувала националну свест и идентитет српског народа у Црној Гори.

Четврти фактор је *инсистирање на националној посебности и идентитету Црногораца након осамостаљивања Црне Горе*. Наиме, још током кампање за независност Црне Горе владајуће структуре су се позивале на традицију црногорских федералиста из година непосредно после Првог светског рата, који су били присталице краља Николе. Они су након уједињења 1919. године формирали Црногорску странку (федералистички покрет) која је неуспешно извршила Божићну побуну, и поред подршке страних сила (Италија). Ставови федералиста нису били антисрпски, већ је њихово деловање имало за циљ да искажу незадовољство уједињењем и жељу за очувањем елемената црногорске државности поносно истичући своје српско порекло. Странка је деловала до увођења режима краља Александра Карађорђевића 6. јануара 1929. године, да би се њени чланови након обнове политичког живота 1935. године прикључили Удруженој опозицији, а непосредно пред Други светски рат окренули сарадњи са силама Осовине, нарочито Италији, очекујући подршку за обнову црногорске независности (Пајовић, 1977: 19–21). У том смислу, јачали су захтеви за организацијом самосталне Црногорске цркве, тендециозно тумачећи њен статус у Књажевини/Краљевини Црној Гори као аутокефалне цркве, случајно или намерно заобилазећи канонски поредак, како онај који је био до 1918, тако и овај актуелни. У новембру 2019. године, непосредно пре усвајања Закона о слободи вјероисповјести, ДПС је у свом политичком програму као циљ

јачања црногорског државног и националног идентитета најавила рад на обнови Црногорске православне цркве (DPS, 2019: 18).

4. Анализа Закона о слободи вјероисповјести у контексту решавања имовинско-правних питања СПЦ у Црној Гори

Сви претходно наведени фактори деловали су истовремено 2015. године, када је Влада Републике Црне Горе израдила Нацрт закона о слободи и вјероисповјести (Нацрт закона), који је 24. августа упућен на мишљење Венецијанској комисији. Током састанака, које је заједничка делегација Венецијанске комисије и ОЕБС одржала у Црној Гори у периоду од 16–17. новембра, представници црногорских власти истакли су намеру да прелиминарну верзију закона измене и допуне у складу са препорукама Венецијанске комисије како би Нацрт закона био у складу са међународним стандардима људских права. У препорукама Комисије од 27. новембра указано је да промене треба направити у члановима 52 и 53, у складу са којима би сва имовина за коју цркве и верске заједнице не могу доказати власништво постале државна својина, као и да је питање имовине неопходно прецизније регулисати посебним законом. Како је Венецијанска комисија у свом мишљењу навела велики број недостатака, Нацрт закона је повучен од стране предлагача.

Међутим, законско регулисање односа државе са црквама и верским заједницама поново ће се наћи на дневном реду 16. маја 2019. године, када је Влада донела нови Предлог закона о слободи вјероисповјести или увјерења и правном положају вјерских заједница (Предлог закона о слободи вјероисповјести), који је такође послат на мишљење Венецијанској комисији. Након посете Црној Гори, Комисија је 24. јуна објавила мишљење, које је начелно било позитивно, али је указивало да поједине предложене норме треба да се измене јер нису у складу са међународним стандардима људских права (Antena M, 2019). Као најзначајнија препорука наведено је да верске заједнице не треба притискати на дефинисање правног статуса пред надлежним органима уколико то не желе (Venice Commission, 2019: 10). Због нејасног дефинисања процедуре конфискације верских објеката без могућности компензације у члановима 62 и 63, Комисија је поставила питање пружања гаранција да ће верска заједница имати на располагању довољно средстава за вршење своје делатности. Указала је да црногорске судске власти треба да утврде власничка права у складу са процедуром заштите приватне својине коју дефинишу Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода и пракса Европског суда за људска права, и да се треба ослањати на Закон о парничном поступку.

Терет доказивања треба да буде на држави, а не на верским заједницама, а право државе на неком земљишту или објекту се не може уписати у Катастар непокретности без правноснажне судске одлуке (Venice Commission, 2019: 10, 18, 22). Такође, Предлог закона не дефинише која права имају регистроване верске заједнице, нити предвиђа могућност оснивања основних школа (Venice Commission, 2019: 11, 13).

И поред бројних недостатака наведених у мишљењу Венецијанске комисије Влада Црне Горе издала је саопштење у коме је истакла да је Комисија недвосмислено потврдила право Црне Горе да штити своје културно благо и имовину. У истом саопштењу, Влада негира изјаву Митрополије црногорско-приморске о прекњижавању храмова позивајући представнике СПЦ на дијалог (Vlada Crne Gore, 2019).

Међутим, Правни савјет Митрополије црногорско-приморске заузео је становиште да се Предлог закона из 2019. године суштински не разликује много од Нацрта закона из 2015. године. Промењене су само мање битне одредбе које се тичу избора верских поглавара, забране политичког деловања верских заједница, злоупотребе верских осећања у политичке сврхе, забрана употребе назива страних држава у имену верске заједнице, обавеза достављања текстова о верском учењу ресорном државном органу, као и одређени изрази и дефиниције (Novi magazin, 2019). Најважнији проблеми, који се тичу регистрације и евиденције верских заједница и имовинско правних питања, нису отклоњени новим предлогом закона.

Предлог закона у члану 19 дефинише да регистрација није обавезујућа и да одлуку о упису у Регистар доноси сама верска заједница, међутим без регистрације неће имати правни субјективитет и неће моћи да остварује права која јој следују (члан 18). Чак и да је регистрована по Закону о правном положају вјерских заједница из 1977. године ипак се мора уписати у посебну евиденцију, што практично значи поновну регистрацију и немогућност новоосноване митрополије да буде правни следбеник постојеће митрополије (члан 24) (Српска православна црква, 2019: 20–22).

Сличан проблем постоји и са члановима 62, 63 и 64 који се тичу имовинско-правних питања. Члан 62 онемогућава верским заједницама коришћење верских објеката за које не могу да поднесу доказе о власништву, односно коришћење оних објеката који су били у државној својини до 1. децембра 1918. године. Та година узима се за прекретницу због престанка постојања самосталне црногорске државе и промене правног положаја епархија у Црној Гори ушавши у састав уједињене СПЦ, чиме је изгубила статус државне цркве (Српска православна црква, 2019: 47–66). Услед тога, за одузете објекте цркве и верске заједнице неће имати могућност

компензације, као ни могућност реституције национализоване имовине након Другог светског рата. Иако је Венецијанска комисија препоручила да верска заједница учествује (а не само да буде обавештена) у поступку утврђивања који су верски објекти и земљиште државна својина чим орган управе задуженог за послове имовине поднесе захтев катастру, члан 63 предвиђа да катастар у року од 15 дана од пријема захтева од стране органа управе о томе само обавести верску заједницу која користи ту непокретност (Српска православна црква, 2019: 66–77). Затим, у члану 64 предвиђено је да, након правноснажности одлуке којом се врши упис права државне својине у катастар непокретности, верска заједница наставља са коришћењем непокретности које су предмет уписа до одлуке надлежног државног органа за питање државине и коришћења и располагања овом непокретношћу (Paragraf.me, 2019: 10). Тиме се заобилази препорука Венецијанске комисије да промена власника имовине не треба аутоматски да утиче на раније право коришћења те имовине, иако држава има право да постави строге услове коришћења у циљу очувања културног наслеђа. Уједно, овом одредбом верској заједници која је раније користила предметну непокретност није омогућено право пречег закупа.

Упркос томе што Предлог закона није у потпуности усагласила са изнетим замеркама Венецијанске комисије и Правног савјета Митрополије (RTS, 2019), Влада га је 5. децембра послала Скупштини на усвајање (Milić, 2019), где је Правна служба дала мишљење на Предлог закона да није усклађен са Уставом Црне Горе и постојећим одредбама у правној регулативи, односно да одступа од позитивне законодавне праксе да су држава и црква одвојене (Политика, 2019). Међутим, Законодавни одбор је пренебрегао мишљење Правне службе, подржао усвајање Предлога закона и послао га у даљу процедуру (РТС, 2019; Vijesti, 2019), те је он усвојен 27. децембра и ступио на снагу 8. јануара 2020. године, након потписивања указа од стране председника Мила Ђукановића.

Незадовољне Предлогом закона епархије СПЦ у Црној Гори су након Црквеног сабора у Острогу 21. децембра, заједно са верницима, отпочеле са протестима тражећи од црногорске владе да га повуче из процедуре усвајања. Након његовог усвајања, Српска патријаршија и Свети архијерејски синод СПЦ поднели су 17. јануара две иницијативе за оцену уставности Закона пред Уставним судом, у којима се наводи да је Закон у целини супротан одредбама Устава Црне Горе и Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. У иницијативама је тражено да Уставни суд Црне Горе изда привремену наредбу за обуставу извршења радњи и појединачних аката уз предлог за приоритетно разматрање предлога. Међутим, обе иницијативе су 30. јануара повучене

из процедуре (Danas, 2020), након чега је премијер Душко Марковић позвао митрополита Амфилохија на састанак како би пронашли решења за примену спорних чланова 62, 63 и 64 Закона и наговестио спремност Владе да започне дијалог о припреми Темељног уговора (Радио Слободна Европа, 2020). Митрополија је тражила да се заустави примена Закона и да Управа за некретнине престане са поступком пописа имовине СПЦ у Црној Гори (Спутник, 2020б)¹¹ до измене поменутих чланова тако да се њима не претпоставља државно власништво над верским објектима, већ да странка може покренути спор за доказивање власништва (Milić, 2020). Истовремено, Митрополија је објавила да је припремљена нова иницијатива за оцену уставности Закона, која ће бити упућена Уставном суду након верификације од стране надлежних црквених тела (Nedeljnik, 2020; Божовић, 2020).

За равноправан третман СПЦ и других верских заједница у Црној Гори заузели су се Света столица, државни секретар САД Мајк Помпео и Европска комисија (Пејовић, 2019; Ковачевић, 2020; European Parliament, 2020а; European Parliament, 2020б).

5. Закључак

Полазна основа овог истраживања је усвајање Закона о слободи вјероисповјести у Црној Гори крајем 2019. године, као резултат вишегодишњих лоших односа између власти и епархија СПЦ у Црној Гори. Имајући у виду да Закон садржи изузетно проблематичне одредбе о статусу СПЦ и њене имовине у Црној Гори, непосредно пре његовог усвајања отпочели су протести православних верника у Црној Гори, да би након његовог ступања на снагу у јануару 2020. године они били замењени молебанима и литијама, које су за циљ имале да утичу на црногорску власт да измени спорне одредбе Закона.

Како је за резултате овог истраживања најважнији однос власти у Црној Гори према имовини цркава и манастира СПЦ у Црној Гори, ауторка је акценат ставила на анализу имовинско-правних односа цркве и државе од 15. века до данас. Током истраживања, дошла је до закључка да је током периода теократије највећи део земљишта био у поседу цркава и манастира, а да је затим након раздвајања световне и духовне власти средином 19. века власништво над имовином раздвојено између Цркве и државе, тако

11 Према подацима Управе за некретнине Црне Горе из 2008. године о непокретностима које су утврђене премерима из 1974. и 1984. године, укупна имовина епархија СПЦ у Црној Гори износи 11.245.673м², односно 11.184.984м² земљишта и 523 објекта (Спутник, 2020б).

да је имовина која је коришћена за нормално функционисање верског и духовног живота припала Цркви, а оно што није било од суштинског значаја за црквени живот припало је држави. У вези са тим, владари су посебним повељама и указима-манифестима давали у власништво Цркви земљишта на којима су се налазили храмови и манастири или потврђивали одлуке претходних владара. Те одлуке је потврдила Стручна комисија за разграничење државних од црквено-манастирских имања у Црној Гори, која је у периоду од 1925–1930. године доносила решења којима је потврђено право својине СПЦ у Црној Гори над црквено-манастирским имањима и сходно томе одредила обавезу плаћања лактарине за све оне који су користили црквену земљу. Са успостављањем комунистичког режима, након Другог светског рата, имовина цркава и верских заједница је одузимана (национализована), често не водећи рачуна о основним потребама њених храмова и манастира. Након распада СФР Југославије и промена које су дошле након тога, а које су се односиле и на реафирмацију улоге Цркве у друштву, имовинско-правна питања су парцијално решена, без доношења свеобухватног решења. Иако су представници СПЦ настојали да реше остала имовинска питања, пре свега питање реституције, до тога није дошло јер није постојала добра воља власти у Црној Гори. Доношењем Закона о слободи вјероисповјести почетком 2020. године црногорске власти практично негирају питање реституције јер стање враћају на период пре 1. децембра 1918. године, узимајући ту годину за прекретницу због престанка постојања самосталне црногорске државе и промене правног положаја епархија у Црној Гори, које су ушавши у састав уједињене СПЦ изгубиле статус државне цркве. У вези са тим, аутор указује да иако су епархије у Црној Гори имале статус државне цркве, земљиште на којем су се налазили храмови и манастири било је у својини Цркве, док је држава само вршила расподелу црквених прихода и контролисала евентуалну пренамену земљишта. Својина Цркве над појединим храмовима и манастирима биће потврђена почетком шездесетих година XX века њиховим уписом у Регистар непокретних споменика културе у складу са Законом о заштити споменика и културе НР Црне Горе из 1960. године.

Аутор у чланку наводи неколико фактора који су од суштинске важности за доношење Закона о слободи вјероисповјести указујући да је кључан био њихов истовремени утицај. Такође, аутор објашњава како је текао процес усвајања Закона и даје његову анализу посебно истичући да су црногорске власти усвојиле Закон не уважавајући у потпуности мишљење Венецијанске комисије, нарочито у делу који се односи на имовинско-правна питања верских заједница. У том смислу, усвајање Закона довело је до политички и безбедносно нестабилне ситуације у земљи која може

бити решена само уз компромис двеју страна у дијалогу и подршку међународних фактора. Обе стране имају своје интересе због којих би требало да желе да се дијалог оконча на позитиван начин. Интерес власти у Црној Гори требало би да буде да поменути закон буде у складу са основним људским правима која гарантују верске слободе, да покажу ЕУ да поштују препоруке Венецијанске комисије и испуњавају прелазна мерила за Поглавље 23, која се тичу поштовања људских права и слобода, у циљу постизања добре сарадње са суседима (Србијом), успешног завршетка преговарачког процеса и уласку у чланство ЕУ. С друге стране, интерес епархија СПЦ у Црној Гори је да се регулише статус имовине, као и положај православног свештенства кроз потписивање Темељног уговора.

У вези са тим, током преговора обе стране требало би да имају у виду да су упућене на међусобну сарадњу јер постоје заједнички јавни интереси државе и Цркве. Улога државе је да штити права својих држављана, што значи да законодавац приликом писања закона треба да има на уму да су грађани истовремено и верници чију слободу и права држава треба да штити. Држава треба да брине за мир и правду, а не да буде демонстрација моћи, јер је задатак мудре политике да моћ обузда правом. У зависности од тога како власт спроводи надлежности које су јој додељене отворена је могућност за истинску сарадњу цркве и државе. У том смислу, ставови обе стране треба да прођу кроз трансформацију, развој и прилагођавање, како би православни црквени живот у Црној Гори могао да се одвија на нормалан начин.

Литература/References

Analitika. (2013). *Sveštenik SPC bez dozvole boravka u Crnoj Gori*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.portalanalitika.me/clanak/104264--svestenik-spc-bez-dozvole-boravka-u-crnoj-gori>.

Antena M. (2019). *Zakon vraća državi nezakonito uzeto, Venecijanska komisija saglasna*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.antenam.net/drustvo/142050-zakon-vraca-drzavi-nezakonito-uzeto-venecijanska-komisija-saglasna>.

Архив Југославије (АЈ). Фонд 63. Министарство правде Краљевине Југославије. (1928). Решење стручне комисије за разграничење државног од црквено-манстирских имања у Црној Гори – регулисање односа између зватинара-закупаца и црквених власти. Цетиње, 5. јун 1928. фасц. 4, бр. 297, Н928-285 у бр. 12/27.

Божовић. П. (2020). Митрополија представила документ који потврђује да је држава сматрала Цркву власником имовине. Православна митрополија

црногорско-приморска Преузето 25. 06. 2020. <https://mitropolija.com/2020/03/10/mitropolija-predstavila-dokument-koji-potvrđuje-da-je-drzava-smatrala-crkvu-vlasnikom-imovine/>.

Vijesti. (2019). Zakonodavni odbor podržao Predlog zakona o slobodi vjeroispovijesti. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/pazin-vlada-nema-druge-namjere-osim-da-se-svim-vjernicima-garantuju-ista-prava>.

Vijesti. (2017). *Mitropolit: Vratiti veronauku u škole*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/59446/mitropolit-vratiti-vjeronauku-u-skole>.

Vijesti. (2014). *MUP opet odbio da sveštenicima izda dozvolu za privremeni boravak u Pljevljima*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/mup-opet-odbio-da-svestenicima-izda-dozvolu-za-privremeni-boravak-u-pljevljima>.

Večernje novosti. (2017). *Amfilohije: prodaju dušu za NATO i EU*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:681952-Amfilohije-Prodaju-dusu-za-NATO-i-EU>.

Vlada Crne Gore. (2019). Venecijanska komisija u svoje mišljenje uvrstila je pravno obrazloženje Vlade Crne Gore. Преузето 25. 06. 2020. <http://www.gov.me/vijesti/203862/Venecijanska-komisija-u-svoje-misljenje-uvrstila-pravno-obrazlozenje-Vlade-Crne-Gore.html>.

Vlada Crne Gore. (2012a). *Potpisan Ugovor o uređenju odnosa od zajedničkog interesa između Vlade Crne Gore i islamske zajednice u Crnoj Gori*. Преузето 25. 06. 2020. <http://www.gov.me/vijesti/111246/Potpisan-Ugovor-između.html>.

Vlada Crne Gore. (2012b). *Potpisan Ugovor o uređenju odnosa od zajedničkog interesa između Vlade Crne Gore i jevrejske zajednice u Crnoj Gori*. Преузето 25. 06. 2020. <http://www.gov.me/pretraga/111263/Potpisan-Ugovor-o-uredenju-odnosa-od-zajednickog-interesa-između-Vlade-Crne-Gore-i-jevrejske-zajednice-u-Crnoj-Gori.html>.

Vlada Crne Gore. (2011). *Temeljni ugovor između Crne Gore i Svete Stolice*. Преузето 25. 06. 2020. <http://www.gov.me/pretraga/106956/Temeljni-ugovor-između-Crne-Gore-i-Svete-Stolice.html>.

Глигоријевић, Б. (1992). *Коминтерна, југословенско и српско питање*. Београд: Институт за савремену историју.

Danas. (2020). *SPC uputila inicijative Ustavnom sudu za ocenu ustavnosti Zakona o slobodi veroispovesti*. Преузето 25. 02. 2020. <https://www.danas.rs/svet/>

spc-uputila-inicijative-ustavnom-sudu-za-ocenu-ustavnosti-zakona-o-slobodi-veroisповести/.

DPS. (2019). *Politički program DPS VII Kongres*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.dps.me/me/program>.

Duraković Jakšić, Lj. (2020). *Čije su svetinje u Crnoj Gori?: Mitropolija crnogorska nikada nije bila autokefalna*. Beograd: Catena Mundi.

European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2019). *Opinion on the Draft Law on Freedom of Religion or Beliefs and Legal Status of Religious Communities*. Преузето 25. 06. 2020. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)010-e)

European Parliament. (2020a). *Answer given by Mr Várhelyi on behalf of the European Commission*. Преузето 25. 06. 2020. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-000276-ASW_EN.pdf

European Parliament. (2020b). *Answer given by Mr Várhelyi on behalf of the European Commission*. Преузето 25.06.2020. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-000906-ASW_EN.html.

Кашић, Д. Љ. (1985). Поглед у прошлост Српске цркве: кратак историјски преглед. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Kondić, P. (ur.). (2010). *Živimo u svetinji i slobodi, izabrani spisi, poslanice, besede, akta, pisma i zapisi povodom šezdesetogodišnjice upokojenja patrijarha Gavriila*. Cetinje, Beograd: Izdavačko-informativna ustanova Mitropolije crnogorsko-primorske Svetigora, Institut za teološka istraživanja na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu.

Kovačević, A. (2020). *Ekskluzivno, američki državni sekretar: Crna Gora da povede otvoreni dijalog sa SPC oko Zakona o slobodi vjeroispovesti*. Serbian Times. Преузето 25. 06. 2020. <https://serbiantimes.info/ekskluzivno-americki-drzavni-sekretar-crna-gora-da-povede-otvoreni-dijalog-sa-spc-oko-zakona-o-slobodi-vjeroispovijesti/>.

Milić, P. (2020). *Održan prvi sastanak eksperata Vlade i MCP o Zakonu o slobodi vjeroispovesti*. Voice of America. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-vlada-crkva-dijalog/5324550.html>.

Milić, P. (2019). *Vlada usvojila predlog Zakona o slobodi vjeroispovesti*. Voice of America. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-zakon-vjeroispovijest/5194184.html>.

Митрополит Митрофан Бан (1999). Сабрана дела: Устројство Цркве, посланице, чланци, писма и говори 11-12. Цетиње: Обод.

Nedeljnik. (2020). *Spreman tekst za ocenu ustavnosti Zakona o slobodi veroispovesti u Crnoj Gori*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.nedeljnik.rs/spreman-tekst-za-ocenu-ustavnosti-zakona-o-slobodi-veroispovesti-u-crnoj-gori/>.

Novi magazin. (2019). *Mitropolija SPC: Vlada Crne Gore 'spinuje' da je Venecijanska komisija dala pozitivno mišljenje*. Преузето 25. 06. 2020. <http://www.novimagazin.rs/region/mitropolija-spc-vlada-crne-gore-spinuje-da-je-venecijanska-komisija-dala-pozitivno-misljenje>.

Нови Стандард. (2019). Пронађен документ који доказује да цркве СПЦ никада нису биле власништво државе Црне Горе. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.standard.rs/2019/06/24/pronadjen-dokument-koji-dokazuje-da-crkve-spc-nikada-nisu-bile-vlasnistvo-drzave-crne-gore/>.

Петровић Његош Н. I (2009). Мемоари I. Цетиње: Светигора.

Пајовић, Р. В. (1977). *Контрареволуција у Црној Гори, четнички и федералистички покрет 1941–1945*. Цетиње: Обод.

Пантић, Д. (2006). *Српска православна црква у Краљевини Југославији 1929–1941. с обзиром на правни положај, политичку улогу и међувјерске односе*. Источно Сарајево: Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Paragraf.me. (2019). *Predlog zakona o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica*. Преузето 25. 06. 2020. https://www.paragraf.me/nacrti_i_predlozi/predlog-zakona-o-slobodi-vjeroispovijesti-ili-uvjerenja-i-pravnom-polozaju-vjerskih-zajednica.pdf.

Paragraf.me. (2013). *Ustav Crne Gore*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/ustav-crne-gore.html>.

Патријарх српски Гаврило. (1974). Мемоари патријарха српског Гаврила. Париз: Editions Richelieu.

Пејовић. Н. (2019). Папа Франциско: Закон неће бити потврђен без сагласности свих вјерских заједница у Црној Гори. Православна митрополија црногорско-приморска. Преузето 25. 06. 2020. <https://mitropolija.com/2019/12/12/papa-francisko-zakon-nese-biti-potvrdjen-bez-saglasnosti-svih-vjerskih-zajednica-u-crnoj-gori/>.

Podaci.net. (2003). *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica*. Преузето 25. 06. 2020. http://www.podaci.net/_gCGO/zakoni/Zakon_o_pravnom_polozaju_vjerskih_zajednica/m7srvs.html.

Политика. (2019). Правна служба црногорске скупштине: Закон о црквама неуставан. Преузето 25. 06. 2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/444415/Zakon-o-slobodi-veroisповести-neustavan>.

Поповић, Р. (2009). Православне помесне цркве: *прошлост, садашњост, географија, статистика*. Београд: Радомир Поповић.

Пузовић, П. (2000). Кратка историја Српске православне цркве. Крагујевац: Каленић.

Радић, Р. (2002). Држава и верске заједнице 1945–1970 I, Београд: Институт за новију историју.

Радић, Р. (2011). Живот у временима – Гаврило Дожић 1881–1950. Београд: Институт за новију историју.

Radio Slobodna Европа. (2011). *Odbijen boravak sedmorice sveštenika SPC u Crnoj Gori*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/24422482.html>.

Radio Slobodna Европа. (2020). *Premijer Crne Gore pozvao Amfilohija na razgovor*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/30402359.html>.

RTS. (2019). *Advokat SPC: Zakon o slobodi veroispovesti krši preporuke Venecijanske komisije*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3783488/advokat-spc-zakon-o-slobodi-veroisповести-krsi-preporuke-venecijanske-komisije.html>.

Rudorič, N. (2006). *Mitropolit za sva vremena*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=456235>.

RTV. (2020). *Mitropolit Amfilohije: Temeljni ugovor po uzoru na RC i IZ*. Преузето 25. 06. 2020. http://www.rtv.rs/sr_lat/region/mitropolit-amfilohije-temeljni-ugovor-po-uzoru-na-rc-i-iz_1085929.html.

RTV. (2008). *Amfilohije: Priznavanje Kosova – sramni žig u istoriji*. Преузето 25. 06. 2020. http://www.rtv.rs/sk/politika/amfilohije-priznavanje-kosova-sramni-zig-u-istoriji_84838.html.

RTVBN. (2012). *Mitropolit Amfilohije: Crna Gora ne treba u NATO*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.rtvbn.com/2104/mitropolit-amfilohije-crna-gora-ne-treba-u-nato>.

РТС. (2019). Одбор подржао закон; Амфилохије поручује: Не дозволите стид и срам. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/3785468/odbor-podrzao-zakon-amfilohije-porucuје-ne-dozvolite-stid-i-sram.html>.

RTCG. (2016). *Sveštenici ne moraju da se prijavljuju*. Преузето 25. 06. 2020. <http://www.rtcg.me/vijesti/drustvo/139084/svestenici-ne-moraju-da-se-prijavljuju.html>.

Сава епископ шумадијски (1996). Српски јерарси од деветог до двадесетог века. Београд-Подгорица-Крагујевац: Евро.

Спутник. (2020б). Имовина СПЦ у Црној Гори. Преузето 25. 06. 2020. <https://rs.sputniknews.com/regioni/202001101121514816-imovina-spc-u-crnoj-gorivise-od-11-miliona-metara-kvadratnih-zemljista-i-523-objekta/>.

Спутник. (2020а). Објављен документ који доказује коме припада Цетињски манастир. Преузето 25. 06. 2020. <https://rs-lat.sputniknews.com/regioni/202002131121765185-kome-pripada-cetinjski-manastir/>.

Српска православна црква. (2019). Примједбе на Предлог закона о слободи вјероисповијести или увјерења и правном положају вјерских заједница у Црној Гори. Преузето 25. 06. 2020. http://www.spc.rs/files/u5/2010/3/final_sa_potpisima_primjedbe_pravnog_savjeta_na_predlog_zakona_-_srpski.pdf.

Стаматовић, А. (2014). Историја Митрополије црногорско-приморске 1918–2009. Подгорица: Унирекс.

Факти. (2013). Амфилохије: Власт избегава да са СПЦ закључи „темељни уговор“ као са Ватиканом. Преузето 25. 06. 2020. https://www.fakti.rs/serbian-point/njegosevi-srbi/amfilohije-vlast-izbegava-da-sa-spc-zakljuci-te-meljni-ugovor-kaosavatikanom?fbclid=IwAR3tulZw2-uIKxFXibcQqV0Hm_IPixhBSMPc9Io1z5mIGZ9vHPjHlnnFmLw.

СДМ. (2018). *Више од 70 свећеника без дозволе боравка у Црној Гори*. Преузето 25. 06. 2020. <https://www.cdm.me/drustvo/vise-od-70-svestenika-bez-dozvo-le-boravka-u-crnoj-gori/>

Sanja Arežina, PhD.,

Consultant,

Office for Coordination Affairs in the Negotiation Process

with the Provisional Institutions of Self-Government in Pristina,

Government of the Republic of Serbia, Belgrade

**ANALYSIS OF REAL-ESTATE PROPERTY ISSUES BETWEEN THE
SERBIAN ORTHODOX CHURCH AND THE MONTENEGRIN STATE IN
THE CONTEXT OF ADOPTING THE ACT ON FREEDOM OF RELIGION
OR BELIEF AND THE LEGAL STATUS OF RELIGIOUS COMMUNITIES**

Summary

The entry into force of the Act on Freedom of Religion or Belief and the Legal Status of Religious Communities (hereinafter: the Freedom of Religion Act) in January 2020 provoked reactions and protests from the Orthodox population of Serbian descent in Montenegro because some provisions of this Act allow for the confiscation of centuries-old real-estate property of the Serbian Orthodox Church dioceses in Montenegro. It should be noted that the Serbian Orthodox Church (SOC) is the only religious community in Montenegro with which the Montenegrin authorities have not concluded a Fundamental Agreement on the Regulation of Mutual Relations. In order to reach a compromise solution, negotiations have begun between the dioceses of the SOC in Montenegro and the Montenegrin authorities. In this article, the author discusses the history of relations between the SOC and the Montenegrin state in the period from the beginnings of Montenegrin statehood in the 15th century to the enactment of the the Freedom of Religion Act in early 2020. In particular, the paper focuses on the regulation of real-estate property issue in that period, the factors that influenced the adoption of this Act, the adoption process, the analysis of provisions related to real-estate property issues, and the recommendations of the Venice Commission. The author uses the structural-functional analysis, induction and deduction methods to prove the basic hypothesis that the Montenegrin authorities will not be able to ignore the legitimate rights of the SOC's dioceses in Montenegro regarding the regulation of real-estate property issues, and that the two sides will find an interest to reach a compromise during the negotiations on the disputed Act and conclude the Fundamental Agreement in order to permanently resolve the status of the Serbian Orthodox Church in Montenegro.

Keywords: Serbian Orthodox Church (SOC), Montenegro, SOC's dioceses in Montenegro, Act on Freedom of Religion, real-estate property, Fundamental Agreement.